

Patriotizam i njegove alternative Njemačko glasilo *Student im Volk* u Kraljevini Jugoslaviji 1939.-1940.

Rad je prilog istraživanju ambivalencija u shvaćanju lojalnosti među studentima njemačke narodnosti u Kraljevini Jugoslaviji 1939.-1940. godine, utemeljen na pisanju glasila Udruženja njemačkih studenata u Zagrebu *Student im Volk*. U središtu su rasprave dva tipa lojalnosti – lojalnost vlastitom narodu i lojalnost državi. Polazeći od pretpostavke da u kriznim vremenima dolazi do njihove kolizije te da pritom nerijetko postaju binarne opreke, autorica objašnjava uzroke prevladavanja jednog tipa lojalnosti nad drugim.*

„1933. godina nije bitno promijenila nas VDH-ovce.¹ Samo smo htjeli biti i ostati Nijemci i poklanjali smo vladavini Hitlera simpatiju koju nismo kratili ni vladavini Stresemanna i Brüninga. Bili smo uvjereni da i ta nova njemačka vlada neće od nas ništa tražiti što bi bilo nespojivo s našim državnopravnim dužnostima prema Jugoslaviji”.² Tim je riječima Josef Müller, jedan od članova Udruženja njemačkih studenata u Zagrebu, evocirao svoj odnos, ali i odnos svojih njemačkih studentskih kolega u Kraljevini Jugoslaviji prema nacističkom preuzimanju vlasti u Njemačkoj. Imajući na umu politički program i prakse kojima su nacisti osvojili vlast, osobito često pribjegavanje nasilju u Njemačkoj i otvoreno zagovaranje revizionističkih ciljeva u Europi, s pravom se postavlja pitanje o istinitosti Müllerova zapisa. Ipak, Müller je neupitno u pravu kada govori o osjećaju dvojne lojalnosti njemačkih studenata u Kraljevini Jugoslaviji – spram vlastite njemačke narodnosti s jedne i države na čijem su tlu Nijemci bili autohtona zajednica s druge strane.

Osjećaji privrženosti prema zavičaju, ali i prema zemlji predaka bili su vrlo rašireni među mnogim Nijemcima u Kraljevini Jugoslaviji, ali i u drugim po-

* Zahvaljujem prof. dr. sc. Elviju Baccariniju na poticaju da ovaj esej priprelim i ponudim za objavljivanje. Tekst je nastao kao ispitna obveza na kolegiju *Nacija, nacionalne manjine, nacionalna prava* Poslijediplomskoga doktorskog studija moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

¹ VDH – kratica za *Vereinigung deutscher Hochschüler in Zagreb* (Udruženje njemačkih studenata u Zagrebu). O radu Udruženja više u: MÜLLER-INDIA 1964 i CVIJOVIĆ JAVORINA 2013.

² MÜLLER 2009: 208.

dunavskim zemljama sljednicama Habsburške Monarhije.³ Te dvije lojalnosti u načelu nisu bile međusobno nespojive, pogotovo ne u mirnodopskim vremenima. Moglo bi se stoga raspravljati o razlikovnim modalitetima njemačkog patriotizma u Jugoslaviji (ranije u Ugarskoj ili Hrvatskoj i Slavoniji) i njemačkog nacionalizma neovisnog od državnim granicama.⁴ Međutim, 1939. godine, u trenutku kada je rat u Europi započeo, dvostruke lojalnosti Nijemaca u podunavskim zemljama dobile su drugi smisao odnosno postale su potencijalno opasne za one Nijemce koji su se tako očitovali pa i praktično gotovo nemoguće.

Nacifikacija Nijemaca u Kraljevini Jugoslaviji nije bila ni brza ni linearna, a nikada ni totalna.⁵ Ni odnos prema Nijemcima u različitim dijelovima zemlje nije bio isti, čak ni u smislu odnosa državnih vlasti prema njima. Ipak, često su bili pod sumnjom zbog protudržavne djelatnosti.⁶ Nerijetko su Nijemci u Jugoslaviji bili „sumnjivi” i nacističkim agitatorima jer su ih smatrali nedovoljno „vjernima” pa čak i „nepouzdanima” te su ih nastojali pod svaku cijenu „preodgojiti” ili „odstraniti”.⁷ Nacistička indoktrinacija i mobilizacija⁸ Nijemaca u Jugoslaviji – u čemu je važnu ulogu imalo i glasilo *Student im Volk* – otvorile su za izravne aktere tog procesa, pored ostalog, problem prilagodbi njemačkoga političkog diskursa u Kraljevini Jugoslaviji ideologijskim imperativima. Taj proces moguće je danas istraživati metodama analize diskursa u raznovrsnim priložima objavljenima u spomenutom glasilu 1939. i 1940. godine.⁹

³ Među književnim radovima koji se bave ovom tematikom mogu se izdvojiti: BAUER 1990, MOHO 1998, ŠOJAT-KUČI 2009. Usp. i GEIGER 2012.

⁴ Nacionalizmom se uglavnom naziva privrženost prema pripadnicima vlastite nacije, dok se odanost državi i njezinim institucijama može svesti pod pojam patriotizam (CONNOR 1996: 69).

⁵ Usp. BIBER 1966. Za pregled povijesti Nijemaca u Hrvatskoj usp. OBERKERSCH 1989, BETHKE 2009, BEUS RICHEMBERGH 2010, GEIGER 2000 i GEIGER 2001. Položaj Nijemaca u Srbiji opisan je u: JANJETOVIĆ 2005 i JANJETOVIĆ 2009. O položaju Nijemaca u Sloveniji: NEČAK 2002, NEČAK 2004, WEDEKIND 2012 i REPE 2013: 77-79.

⁶ Početci nacističkoga gibanja među Nijemcima u Jugoslaviji mogli su se uočiti već i pred samo Hitlerovo preuzimanje vlasti (BIBER 1966: 43). Situacija se radikalizirala pojavom Obnoviteljskog pokreta (*Erneuerungsbewegung*), struje unutar Švapsko-njemačkoga kulturnog saveza (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*, osnovan 1920. godine), sklone nacističkoj politici te njegovom konačnom prevlašću 1939. godine. (GEIGER 2000: 436) O sukobima unutar *Kulturbunda* usp. i BEUS RICHEMBERGH 2010: 156-159.

⁷ „Njemački akademičari! Za nas nema stajanja po strani! Tko nije s nama, taj je protiv nas!” (STIEB 1939: 11) Sve citate s njemačkog jezika prevela je autorica članka.

⁸ Usp. BETHKE 2009: 28-32. Bethke kao interpretacijski okvir preuzima koncept etničke mobilizacije Milтона J. Esmana, koji pod tim pojmom podrazumijeva proces u kojemu etnička zajednica postaje politizirana u ime svojih kolektivnih interesa i težnji. Taj proces zahtijeva svijest da je politička akcija potrebna za promociju ili obranu vitalnih kolektivnih interesa zajednice. Prema Esmanu, proces etničke mobilizacije ne mora biti obilježen samo iskustvom relativne deprivacije, nego i „očekivanjima”. Usp. i CVIJOVIĆ JAVORINA 2013: 430-431.

⁹ Za analizu njemačkog tiska u Vojvodini usp. BEŠLIN 2001.

Pritom valja napomenuti da se diskurs ovdje shvaća u smislu u kojem ga je definirao francuski lingvist Émile Benveniste, dakle kao bilo koji iskaz koji uključuje govornika i slušatelja te govornikovu namjeru da utječe na slušatelja¹⁰ odnosno u ovom slučaju čitatelja. Slično tom shvaćanju moglo bi se reći da je diskurs zapravo okvirni uvjet „nastanka predodžbi, spoznaja, govora, postupaka i oblika društvenosti jedne civilizacije” odnosno njezin „konstitucijski temelj”.¹¹

Da bi se odgovorilo na pitanje koje su vrijednosne i konstitucijske koncepte promicatelji nacističke politike nametali čitateljima ovog glasila, treba svakako analizirati pojmove koji se u njihovim tekstovima pojavljuju i vidjeti koje su oni značenje imali u danom trenutku.¹² Također je važno propitati i u kojim se jezičnim kontekstima oni upotrebljavaju te u kakvim su odnosima prema drugim referentnim pojmovima.

Glasilu *Student im Volk* bilo je ne samo dovoljno, nego čak i vrlo pogodno za širenje nacističke indoktrinacije. Iako je bilo namijenjeno „uskom krugu čitača, dakle samo članovima njemačkog studentskog udruženja, radi čega se štampa[lo] u ograničenom broju”¹³ odnosno u 500 primjeraka, već je svojim prvim brojem izazvalo velik interes u čitavoj njemačkoj zajednici u Kraljevini Jugoslaviji pa i preko njezinih granica. Zagrebačke njemačke novine *Deutsche Nachrichten* su ga „najtoplije preporučile svim sunarodnjacima” i pozvale ih na pretplatu.¹⁴ Izgleda da je prvi broj odmah bio razgrabljen, a prema riječima njegova vlasnika Willija Badla pohvale su stizale od Nijemaca čak od Danske do Rumunjske.¹⁵ Budući da je njemačka manjina bila disperzirana u više zemalja Kraljevine Jugoslavije te da su studenti bili različitog regionalnog i socijalnog porijekla, očito je da je kapilarna recepcija tekstova, a time i sadržaja koji su u njima posredovani, mogla zahvatiti šire slojeve njemačkog stanovništva.

Imajući na umu da su uredništvo i autori tekstova objavljenih u glasilu *Student im Volk* 1939. i 1940. godine morali djelovati u skladu s ustavnim poretkom Kraljevine Jugoslavije, ne čudi što u tekstovima uopće nema otvorenog poziva na uskraćivanje lojalnosti Jugoslaviji. Ipak, osim tekstova o uobičajenim studentskim temama, velik dio njegova sadržaja činili su tekstovi normativne naravi, u kojima su se studentima davale aktualne smjernice kako doprinijeti ostvarenju zamišljenog transteritorijalnog ideala organske njemačke narodne zajednice, to

---

¹⁰ MACEY 2002: 100.

¹¹ BITI 2000: 78.

¹² O promjenama značenja pojmova usp. KOSELLECK 1992 i CVIJOVIĆ JAVORINA 2013: 438-454.

¹³ Hrvatski državni arhiv. Zbirka šijunaža i peta kolona. HR-HDA-1358: grupa XI, kut. 29, inv. br. 2779.

¹⁴ *Deutsche Nachrichten* (Zagreb), br. 13, 18. 3. 1939., 3.

¹⁵ BADL 1939: 10.

jest kako postati njezin aktivan član s razvijenom sviješću o vlastitim dužnostima i spremnošću na djelovanje u skladu s tim dužnostima.¹⁶

Jedna od najvažnijih dužnosti koje su se postavljale pred Nijemce kasnih tridesetih godina, a mogle su se iščitati i iz tekstova objavljenih u *Student im Volk*, bilo je služenje i potpuno predanje vlastitom narodu, čak i nauštrb vlastite udobnosti ili pak po cijenu vlastitog života. Lojalnost i ljubav prema vlastitom narodu i vlastitom zavičaju same po sebi nisu bile sporne sve do trenutka dok nisu došle u moguću koliziju s jednom drugom lojalnošću – lojalnošću državi.

Stoga su jugoslavenske vlasti pratile rad Udruženja i njihovih članova, posebno vlasnika i glavnog urednika glasila *Student im Volk*. Strah od nacifikacije počivao je – iz državne perspektive – na nečemu mnogo opasnijem. Naime, već su objava Šestosiječanske diktature 1929. kao i donošenje Oktroiranog ustava 1931. godine trebali pridonijeti glavnom cilju proklamiranih politika: stvaranju „jugoslavenskog naroda”. U tom kontekstu pojedinačna nacionalna obilježja nisu smjela biti isticana.¹⁷ To se prije svega odnosilo na „troplemene” Srbe, Hrvate i Slovence, ali je zasigurno tangiralo i nacionalne manjine.¹⁸ Iako je nakon proglašenja Banovine Hrvatske jugoslavenski nacionalni integralizam *de facto* već bio povijesno poražen, nijedna država, pa tako ni Jugoslavija, nije sebi smjela dopustiti rizik da joj vlastiti građani postanu neloyalni, pogotovo ne u sve militariziranijem svijetu. Od „jugoslavenskog naroda” očekivalo se da bude vjeran samo jednome – jugoslavenskoj državi. Vjernost prema državi stavljena je na prvo mjesto odnosno, riječima Erica Hobsbawma, postala je „državnom religijom”, sa sviješću da bi se Jugoslaviji u slučaju da ne uspije „preobratiti svoje građane na novu religiju prije nego što su počeli slušati konkurentske propovjednike, moglo (...) dogoditi da izgubi bitku.”¹⁹

Moglo bi se reći da se „jugoslavenski državni patriotizam” među Nijemcima u Jugoslaviji suočio s alternativnim snagama, koje je tada već bilo lakše mobilizirati. Te su snage pridržavale pravo na lojalnost na koju je inače država polagala

¹⁶ O elementima nacifikacije u glasilu *Student im Volk* i o policijskim istragama protiv vlasnika i glavnog urednika usp. CVIJOVIĆ JAVORINA 2013.

¹⁷ GOLDSTEIN 2008: 345.

¹⁸ Fenomeni nacionalne asimilacije pripadnika nacionalnih manjina u Kraljevini SHS/Jugoslaviji u literaturi su dobro poznati iako nisu dovoljno istraženi. Brojni su Nijemci nakon 1918. slavenizirali svoje prezimena, mijenjali iskaz o nacionalnoj pripadnosti i tako dalje. Zoran Janjetović smatra da je Kraljevina SHS/Jugoslavija u nastojanju da pred svijetom demonstrira homogenost koju nije imala, a koja u očima vanjskog svijeta sugerira čvrstinu i snagu, svoju multinacionalnost samo nerado i napola priznavala. Tako su, primjerice, vlasti Kraljevine SHS smatrale da bi objavljivanje broja nacionalnih manjina moglo ugroziti interese države i dati materijala njezinim neprijateljima. Zato je Ministarstvo vanjskih poslova svojim vetom odgodilo objavljivanje rezultata popisa stanovništva iz 1921. godine, dok rezultati popisa po materijem jeziku od 1931. nikad nisu službeno objavljeni za postojanja Kraljevine Jugoslavije. Usp. JANJETOVIĆ 2005: 17, 63-64.

¹⁹ HOBSBAWM 1993: 94.

jedino legitimno pravo.²⁰ Kao što je već rečeno, ta druga vrsta lojalnosti nije bila nova iako se počela sve više isticati krajem tridesetih godina. Da bi se objasnila njezina višeslojnost, potrebno je napraviti jednu važnu pojmovnu distinkciju: *Mutterland* – *Vaterland* – *Heimat*.²¹ Koliko je ova tema bila „aktualna”, svjedoči i serija predavanja dr. Adama Maurusa o zavičajnoj povijesti pod nazivom „Mutterland – Vaterland”. Udruženje na čelu s Badlom organiziralo ih je u Beogradu u akademskoj godini 1938./1939.²² U prilog važnosti ove teme govori i djelomični pretisak pjesme Adama Müllera-Guttenbrunna²³ *Banater Schwabenlied* (Pjesma banatskih Švaba) u jednom od tekstova objavljenih u *Student im Volk*.²⁴

Zalažući se za očuvanje njemačke narodnosti u Banatu pred sve jačom mađarizacijom,²⁵ Müller-Guttenbrunn sažima okolnosti u kojima Nijemci žive te u zadnjem stihu prve strofe kao razlog velike boli koja ih razdire „poput dječjih suza” navodi to što ih „od matične zemlje (*Mutterland*) dijele svjetovi, a domovini (*Vaterland*) su stranci”.²⁶ Pritom se riječ *Mutterland* odnosi na Njemačku, a *Vaterland* na Ugarsku. Oštro se suprotstavlja argumentu da su Nijemci u Podunavlju „strani element” navodeći da su i oni ratovali pod princem Eugenom Savojskim, otjerali Osmanlije i izborili slobodu, a „tamo gdje je švapski plug zaorao”, ta je zemlja

²⁰ Isto, 98.

²¹ Pojmom *Mutterland* danas se u njemačkom jeziku uglavnom označava matična država u odnosu na svoje kolonije ili pak država u kojoj je nešto nastalo i proširilo se u velikim razmjerima, npr. parlamentarizam iz Velike Britanije (*Duden*: 1112). U rječniku Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje kao hrvatski ekvivalenti pojavljuju se matična država, država matica ili domovina odnosno zemlja rođenja (*Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*: 1154). Pojam *Vaterland* označava „zemlju iz koje netko potječe, čijem narodu ili naciji pripada i osjeća pripadnost; zemlja kao domovina naroda” (*Duden*: 1680). Na hrvatski se jezik prevodi kao domovina, ali i zavičaj, s time da u odnosu na pojam *Heimat*, koji se prevodi na isti način, češće ima naglašenu emocionalnu komponentu (*Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*: 1825 i 751). Pojam *Vaterland* stariji je od pojma *Mutterland*. Kao *faterlant* javlja se već u starovisokonjemačkom (750.-1050.). Ne zna se otkada se koristi *Mutterland*. Javlja se u rječniku braće Grimm (1854.) sa značenjem „zemlja u kojoj živi ili je živjela majka, rodna zemlja” (Portal *Gesellschaft für deutsche Sprache*, <http://www.gfds.de/sprachberatung/fragen-und-antworten/uebersichtsseite/vaterland-mutterland/>).

²² BADL 1939: 9. Usp. i MAURUS 1929.

²³ Adam Müller-Guttenbrunn (1852.-1923.), austrijski pripovjedač, dramatičar i esejist, smatra se jednim od najznačajnijih predstavnika književnosti podunavskih Nijemaca. Objavio je nekoliko romana, a među njegove najpoznatije radove ubraja se i spomenuta pjesma. (*Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1952*: 407-408) Njegova djela dostupna su na portalu Metapedia (http://de.metapedia.org/wiki/M%C3%BCller-Guttenbrunn,_Adam).

²⁴ HERZOG 1939: 11. Pjesma je objavljena 1917. godine u: *Volk und Vaterland: deutschvölkisches Dichterbuch*, sv. 2, ur. Adolf Bartels. Halle/Saale: Richard Mühlmann Verlagsbuchhandlung.

²⁵ HEIN ELLINGSON 2008: 11.

²⁶ „Es brennt ein Weh, wie Kindertränen brennen, / wenn Elternherzen hart und steif gesinnt. / O, daß vom Mutterland uns Welten trennen, / und wir dem Vaterland nur Fremde sind.”

postala njemačka i oni neće nikad uzmaknuti. Naprotiv, tom zavičaju (*Heimat*) ostat će vjerni do smrti.

Iz citirane pjesme, ali i iz nekih drugih sličnih tekstova objavljenih u *Student im Volk*, vidljivo je koliku su privrženost Nijemci osjećali prema svom zavičaju i koliko je važna bila njegova uloga u formiranju njihovog identiteta.²⁷ Novo je bilo to što u ratnim okolnostima ovakva lojalnost više nije bila dovoljna. Ni pronacistička propaganda nije više željela parcijalnu lojalnost, već bezuvjetnu, nekritičnu i totalnu.²⁸ Nije se smjela davati i uskraćivati prema prilikama, već je trebala biti uvijek prisutna.²⁹ Zbog toga su na deklarativnoj razini česte bile izjave o spremnosti za najveću žrtvu da bi se zaštitila vlastita zajednica odnosno vlastiti narod.³⁰

U ožujku 1940. Sepp Janko, vođa *Kulturbunda*, jasno je dao do znanja što su trebali biti prioriteti Nijemaca u Jugoslaviji:

Nitko tko je njemačke krvi i tko se smatra pripadnikom njemačkog naroda ne vjeruje da se može osloboditi sudbine svoga naroda i da nije dužan biti uočljiv i aktivan član svoje narodne organizacije (*Volkstumsorganisation*). Odavno su prošla vremena u kojima se prema liberalističkim shvaćanjima moglo odlučivati kamo se pripada. Ovdje je sudbina neumoljiva i svakoga poziva da položi račun, da mu se postavi pitanje o izjašnjavaš: izjašnjavaš li se za svoju narodnu zajednicu i želiš li joj dati doprinos tako što ćeš ispunjavati svoje dužnosti ili se ne izjašnjavaš za nju? I želiš li da se drugi žrtvuju i za tebe? Jer jednom će možda doći vrijeme kad će onaj koji se izjašnjava biti preslab da sam podnosi sve žrtve; i tada će [ga] sudbina pogoditi još žešće. Svima onima koji ne žele ispuniti svoje dužnosti prema narodnoj skupini (*Volksgruppe*) glasno izričem ozbiljan 'memento'. Postoji najviše mjerilo vrijednosti ljudi i naroda: imaju li sposobnost i volju za žrtvu. Kad mi Nijemci stupimo među narode, tada ti narodi moraju znati da nemamo namjeru u tome zaostajati ni za kim i da bismo se sramili kad bi bilo drugačije. Žrtva je tako sveta riječ da bi bilo loše dati joj bilo kakav izazivački ton. Narodi koji su sami spremni na žrtvu, pazit će da ne dirnu u ono što je drugima životno nužno i sveto. To je stav koji omogućuje stvaran redosljed odnosa od naroda do naroda. I na temelju te spoznaje, dragi njemački sunarodnjače (*Volksgenosse*), želimo se zavjetovati pred našim precima, pred idućim naraštajima i pred nama samima: naš život je dužnost prema narodu da bi mu se osigurala vječnost!³¹

²⁷ GAZANI 1939: 6-7, TELL 1940: 9.

²⁸ O umjerenom i ekstremnom patriotizmu usp. PRIMORAC 2004: 10.

²⁹ VRCAN 2006: 107.

³⁰ K. 1939: 12.

³¹ *Student im Volk* 2/1: 1. (Tekst bez naslova objavljen u prvom broju 1940. godine.)

Iz ovakvih izjava bilo je više nego očito da se rat nije isključivao kao moguće rješenje za ostvarivanje nametnutog ideala. Upravo je u takvim situacijama moglo doći do sukoba između državnog patriotizma i nacionalizma shvaćenih kao opreke, u smislu u kojem su spomenuti ranije u ovom tekstu. Rašireno je mišljenje da se u slučaju neizbježnog sukoba tih dviju vrijednosti – to jest u slučaju da ljudi moraju birati – nacionalizam pokazuje kao djelotvornija sila.³² Neovisno o tome prihvatimo li tzv. objektivni ili tzv. subjektivni način definiranja nacije,³³ i jedan i drugi polaze od pretpostavke da među pripadnicima iste nacije očito postoji neka „čvrsta veza”. I dok „prvi nastoji prepoznati objektivne markere nacije po kojima bi se nacija mogla identificirati i razlikovati od svih društvenih skupina; za drugi je ključni marker svijest odnosno samosvijest”.³⁴ Taj drugi način može se manifestirati kroz određene vrste emotivne veze ili primjerice kroz povezanost pripadnika istog naroda (i stanovnika istog zavičaja) zbog kulturne sličnosti.³⁵ Prema nekim je pak shvaćanjima nacija skupina ljudi koji osjećaju da imaju zajedničke pretke. To je najveća skupina koja može zadobiti lojalnost zbog osjećaja srodstva. Mogla bi se čak smatrati potpuno proširenom obitelji.³⁶ Ta se povezanost pogotovo osjeća u teškim situacijama za naciju – primjerice ratu – jer, riječima Ernsta Renana, zajednička patnja povezuje više od zajedničke radosti.³⁷

A upravo su patnja odnosno teški životni uvjeti bili jedan od razloga zbog kojih se Nijemce pozivalo da se okrenu svojoj zajednici to jest svom zavičaju:

Posljednja dva desetljeća izložila su nas pritisku i naučila misliti organski. Naša spoznaja o narodu danas je organska. Više se ne poistovjećujemo s nekakvom mrtvom stvari (...). Ako je nekoć i bilo moguće narodu reći da ili ne, ili ako se nekoć moglo biti nacionalno ili antinacionalno nastrojen, danas se više ne možemo služiti tom terminologijom. Mi smo u narodu. Narod osjeća i misli, propada ili uspijeva u nama i mi živimo ili umiremo u narodu. (...) Stoga više ne možemo „biti nacionalni” u smislu da diletantski priznajemo određene dužnosti, koje se slobodno odlučujemo ispuniti. Poistovjetimo li se s dijelovima u organskom narodnom tijelu (*Volksleib*), tada je isključena svaka dobrovoljnost; prisilno nam je predodređena dužnost u narodu.³⁸

³² CONNOR 1996: 70.

³³ VRCAN 2006: 81.

³⁴ Isto.

³⁵ O nacionalnoj pripadnosti kao preduvjetu autonomije pojedinca, a time ujedno i jednim od mogućih razloga formiranja osjećaja lojalnosti i privrženosti usp. BACCARINI 2008 i BACCARINI 2010.

³⁶ CONNOR 1996: 71.

³⁷ Citirano prema ASMAN 2011: 76.

³⁸ BARON 1939: 4.

Drugim riječima, polazilo se od teze da za narod nije presudan državni teritorij jer granice ionako određuju „povijesni razvitak i strana samovolja”.³⁹ Narod je – u ovom slučaju njemački – tamo gdje su Nijemci. Narod može napredovati samo ako se živi „u narodu i s narodom”,⁴⁰ ali – moglo bi se dodati – i za narod. Povijesne okolnosti i „diktatori mira”⁴¹ doveli su do toga da je njemačko narodno tijelo (*Volkskörper, Volksleib*) oslabilo. Srećom, organizam ima sposobnost regeneracije. Kao što se organizam može smatrati potpuno zdravim samo ako su mu svi organi zdravi, tako i narod može „ozdraviti” jedino uz „zdrave” pripadnike koji su svjesni potrebe „ozdravljenja”. Da bi narod „ozdravio”, nužna je „bezrezervna poslušnost prema unutrašnjim zakonima narodnog bića (*Volkssein*)”⁴² i predan rad na ostvarenju proklamiranih ideala.

Osim zavičaja odnosno zajedničkog „tla” još je jedan element povezivao zajednicu kojoj je pojedinac trebao biti potpuno odan – zajednička krv. Krv je bila jedna od najvažnijih odrednica na koju su se pozivali oni koji su uspjeli mobilizirati nacionalne osjećaje, kao što je još u 19. stoljeću formulirao Adolph Stocker: „Njemačka krv teče u svakom njemačkom tijelu, a duša je u krvi.”⁴³ Srž nacije isticala se korištenjem obiteljskih metafora koje su mogle „ono što autsajder vidi tek kao teritorij nastanjen nekom nacijom mistično pretvoriti u majku zemlju (*motherland*) ili očevinu (*fatherland*), zemlju predaka, zemlju naših otaca, to sveto tlo, zemlju gdje su umrli naši očevi, rodnu zemlju, kolijevku nacije i, najčešće, domovinu...”⁴⁴

Zahvalnost za sve ono što su dugovali „tlu” na kojem su ponikli, Slavoniji, Bačkoj, Banatu i ostalim dijelovima Jugoslavije u kojima su živjele velike skupine Nijemaca, ljudima s kojima su odrasli i s kojima su živjeli⁴⁵ mogla se nadovezati na posebnu svijest o njemačkim pretcima od kojih su potekli, dakle na svijest o njemačkoj krvi, i potrebi zahvalnosti jer su upravo od njih baštinili mnoge vrline i tradiciju koja ih je izdvajala od ostalog stanovništva. Time su se ti osjećaji u potpunosti uklopili u ideološke premise ideologije „krvi i tla” (*Blut und Boden*).

Iz tekstova je vidljivo i da su se Nijemci u Jugoslaviji doživljavali gotovo eksteritorijalno jer kada spominju naziv države, čine to distanciranim tonom, kao da se radi o bilo kojoj drugoj zemlji, a ne o zemlji u kojoj žive.⁴⁶ Smatrali su da su,

³⁹ BAUERSFELD 1939: 2.

⁴⁰ BARON 1939: 4.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ CONNOR 1996: 72.

⁴⁴ Isto, 74.

⁴⁵ PRIMORAC 2004: 8.

⁴⁶ Kada se na primjer govori o srednjoškolskom obrazovanju, položaj njemačke mladeži uspoređuje se s položajem „jugoslavenske mladeži”, što znači da se taj odnos ipak doživljavao kao „oni i mi”, a ne u smislu „mi kao dio te cjeline”. Usp. HAUG 1939: 13-15.

primjerice, Banaćanima postali oružjem i plugom i jedini teritorij kojem su mogli i morali biti lojalni bio je upravo njihov zavičaj – potpuno im je bilo nevažno što je on tada bio dio Jugoslavije. Zavičaj im je bio jedina konstanta, dok su države u kojima su živjeli bile privremene tvorevine koje su mogle i nastati i nestati i za koje se nisu trebali pretjerano vezati. Jednako kao i Nijemci u Transilvaniji, tijekom svoje su povijesti promijenili više država iako su čitavo vrijeme bili na istom tlu odnosno u istom zavičaju i stoga su samo sa zavičajem mogli biti neraskidivo povezani.⁴⁷ Moglo bi se reći da su bili lojalni državi kao okviru u kojem je postojao njihov zavičaj (*Heimat*) i čiji su građani bili. Zbog toga bi se njihovu lojalnost moglo nazvati i lokalnim ili zavičajnim patriotizmom.

Iako ni u kojem slučaju nije dovoljno za formuliranje uopćenih zaključaka koji bi se mogli primijeniti na čitavu njemačku manjinu u Kraljevini Jugoslaviji krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina dvadesetog stoljeća, glasilo *Student im Volk* pruža uvid u jedan segment života i stvara temelj za jednu moguću interpretaciju posebnih oblika lojalnosti. Otvoreno je pitanje može li se uopće govoriti o jugoslavenskome građanskom patriotizmu među njemačkim studentima u Jugoslaviji kasnih tridesetih godina. Lojalnosti državi među njima je zasigurno i bilo, ali zasad nije pouzdanije historiografski istražena. Nacistička propaganda među njima 1939. i 1940. godine u glasilu *Student im Volk* ustrajala je na organskom poimanju njemačkog naroda i naglašavala političke i praktične implikacije takva shvaćanja. Unatoč tome što u *Student im Volk* od Nijemaca u Kraljevini Jugoslaviji nikada nije zatražena izravna lojalnost stranoj državi, tj. Njemačkoj, nacistička se propaganda fokusirala na aproprijaciju pojma zavičaj (*Heimat*) u interpretaciji koja je maksimalno relativizirala jugoslavenski državnopravni okvir. Biti Nijemac Banaćanin, Slavonac, Štajerac i tako dalje bilo je dovoljno za njemačku autoidentifikaciju. Ostali oblici privrženosti smatrali su se „diletantizmom koji je njemački narod gotovo doveo do propasti”⁴⁸

⁴⁷ Usp. KRONER 2013 i DROTLEFF 2013.

⁴⁸ BARON 1939: 4.

Bibliografija

Izvori

Student im Volk (Zagreb), 1939.-1940.

Deutsche Nachrichten (Zagreb), 1939.

Literatura

ASMAN, Alaida. 2011. *Duga senka prošlosti. Kultura sećanja i politika povesti*. Beograd: Biblioteka XX vek.

BACCARINI, Elvio. 2008. Liberalni nacionalizam: argument autonomije. *Prologomena: časopis za filozofiju* 7/2: 153-159.

BACCARINI, Elvio. 2010. Liberalni nacionalizam: argument samopoštovanja. *Filozofska istraživanja* 30/1-2: 295-310.

BADL, Willi. 1939. Rückschau und Ausblick – Ein Arbeitsjahr. *Student im Volk* 1/2: 8-10.

BARON, Johann. 1939. Zeitgemässe Erkenntnis. *Student im Volk* 1/2: 4-5.

BAUER, Ljudevit. 1990. *Kratka kronika porodice Weber*. Sarajevo: Svjetlost.

BAUERSFELD, Helmut. 1939. Studentische Außenarbeit des Reiches. *Student im Volk* 1/2: 2.

BEŠLIN, Branko. 2001. *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933-1941. godine*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka agencija Platoneum i Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

BETHKE, Carl. 2009. *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918-1941. Identitätsentwürfe und ethno-politische Mobilisierung*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

BEUS RICHEMBERGH, Goran. 2010. *Nijemci, Austrijanci i Hrvati I. Prilozi za povijest njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*. Zagreb – Sarajevo – Osijek: Synopsis i Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj.

BIBER, Dušan. 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*. Ljubljana: Cankarjeva založba

BITI, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.

CONNER, Walker. 1996. Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond. U *Ethnicity*, ur. John Hutchinson i Anthony D. Smith, 69-75. Oxford – New York: Oxford University Press.

CVIJOVIĆ JAVORINA, Ivana. 2013. *Student im Volk: „Tko nije s nama, taj je protiv nas!” U Intelektualci i rat. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.*, sv. 2, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina, 427-457. Zagreb: FF press.

DROTLEFF, Dieter. 2013. Mutterland und Vaterland für die Siebenbürger Sachsen. *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien*, 7. 12. 2013. <http://www.adz.ro/karpatenrundschau/artikel-karpatenrundschau/artikel/mutterland-und-vaterland-fuer-die-siebenbuerger-sachsen/> (posjet 13. 3. 2014.)

- Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. 2003. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- GAZANI, Leo. 1939. Deutsches Grenzlandsvolkstum in Slowenien. *Student im Volk* 1/2: 6-7.
- GEIGER, Vladimir. 2001. *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- GEIGER, Vladimir. 2000. Njemačka manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviji (1918.-1941.). U *Dijalog povjesničara – istoričara*, 2, ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac, 429-445. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
- GEIGER, Vladimir. 2012. Tematiziranje povijesti njemačke manjine u suvremenoj hrvatskoj književnosti (u povodu romana *Unterstadt* I. Šojat-Kučić). *Scrinia Slavonica* 12/1: 385-394.
- Gesellschaft für deutsche Sprache*, <http://www.gfds.de/sprachberatung/fragen-und-antworten/uebersichtsseite/vaterland-mutterland/> (posjet 16. 2. 2014.)
- GOLDSTEIN, Ivo. 2008. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Europapress holding.
- HAUG, Fritz. 1939. Die Mittelschulfrage. *Student im Volk* 1/3: 13-15.
- HEIN ELLINGSON, Irmgard. 2008. The Swabians in Central and Southeastern Europe. *FEFH Journal* 16: 6-13.
- HERZOG, Matthias. 1939. Die deutsche Bewegung im Vorkriegsungarn. *Student im Volk* 1/3: 6-12.
- HOBSBAWM, Eric J. 1993. *Nacije i nacionalizam. Program, mit, stvarnost*. Zagreb: Novi Liber.
- JANJETOVIĆ, Zoran. 2005. *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*. Beograd: INIS.
- JANJETOVIĆ, Zoran. 2009. *Nemci u Vojvodini*. Beograd: INIS.
- K., L. 1939. Deutscher Volksabend in Zagreb. *Student im Volk* 1/2: 12.
- KOSELLECK, Reinhart. 1992. 'Volk', 'Nation', 'Nationalismus' und 'Masse' 1914-1945. U *Geschichtliche Grundbegriffe*, sv. 7, ur. Otto Brunner, Werner Conze i Reinhart Koselleck, 389-439. Stuttgart: Klett-Cotta.
- KRONER, Michael. 2013. *Mutterland und Vaterland im Verständnis der Siebenbürger Sachsen*. Nürnberg: Verl. Haus der Heimat.
- MACEY, David. 2002. *The Penguin Dictionary of Critical Theory*. London: Penguin.
- MAURUS, Adam. 1929. Siedlungsgeschichte der Deutschen im Königreiche Jugoslawien. http://www.biblioman.de/books/113/1_Dr_Adam_Maurus_Siedlungsgeschichte_der_Deutschen_im_Koenigreiche_Jugoslawien.html (posjet 13. 3. 2014.)
- MOHO, Theresia. 1998. *Marijanci. Djetinjstvo u Hrvatskoj 1928.-1945*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- MÜLLER, Josef. 2009. O djelovanju njemačkih visokoškolaca u Zagrebu (Sjećanje na osnutak VDH – Zagreb i Suevia – Beograd). U *Povijesne zaobilaznice: Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj*, ur. Nives Rittig Beljak i Ljiljana Marks, 199-211. Zagreb: Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj i Institut za etnologiju i folkloristiku.

- MÜLLER-INDIA, Josef. 1964. *VDH-Agram, Suevia-Belgrad: 40 Jahre*. Salzburg: Donauschwabische Verlagsgesellschaft.
- NEČAK, Dušan (ur.). 2002. „Nemci” na Slovenskem 1941-1955. *Izsledki projekta*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- NEČAK, Dušan i dr. (ur.). 2004. *Slovensko- avstrijski odnosi v 20 stoletju. Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik. Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch*. 2005. Zagreb: Nakladni zavod Globus i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- OBERKERSCH, Valentin. 1989. *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*. Stuttgart: Donauschwäbische Kulturstiftung.
- Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1952*, sv. 6, „Müller (-Guttenbrunn), Adam”. http://biographien.ac.at/oebl/oebl_M/Mueller_Adam_1852_1923.xml?frames=yes (posjet 12. 1. 2014.)
- PRIMORAC, Igor. 2004. *Patriotizam*. Zagreb: Kruzak.
- REPE, Božo. 2013., Intelektualci, političke stranke i grupacije u Sloveniji u predvečerje Drugog svetskog rata. U *Intelektualci i rat 1939.-1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012. Dio I*, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina, 67-81. Zagreb: Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije i FF press.
- STIEB, Richard. 1939. Warum eine Studentenzeitschrift? *Student im Volk* 1/2: 10-11.
- ŠOJAT-KUČI, Ivana. 2009. *Unterstadt. Roman*. Zaporešić: Fraktura.
- TELL, F. 1940. Mein Heimatland, wie bist du schön! *Student im Volk* 2/1: 9.
- VRCAN, Srđan. 2006. *Nacija, nacionalizam, moderna država. Između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- WEDEKIND, Michael. 2012. Znanost i politika. Restrukturiranje Slovenije 1939.-1945., U *Intelektualci i rat 1939.-1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina, 83-96. Zagreb: Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije i Plejada.

Patriotism and its alternatives
German journal *Student im Volk* in the Kingdom of Yugoslavia
1939-1940

The paper is a contribution to the study of ambivalence in the understanding of loyalty among students of German nationality in Yugoslavia 1939-1940, based on the journal of the German Students Society of Zagreb *Student im Volk*. The author discusses two possible types of loyalty – to their German nationality on one side and to the state on whose territory the Germans have lived for centuries on the other.

Attachment to their homeland, but also to the land of their ancestors was very widespread among many Germans in Yugoslavia, but also in other successor states of the Habsburg Monarchy in the Danubian region. These two loyalties in principle were not incompatible, especially in peacetime. However, at the time when the war in Europe began, dual loyalty of the Germans in the Danubian countries became potentially dangerous and practically almost impossible. Starting from the assumption that in times of crisis there is a collision between these two types of loyalty and that consequently they often become the binary oppositions, the author attempts to explain some of the possible causes of overcoming one type of loyalty over the other and examines the interrelationship between the concepts *Mutterland* (motherland), *Vaterland* (fatherland) and *Heimat* (homeland).

Although the student journal *Student im Volk* is not enough to formulate general conclusions that could be applied to the entire German minority in Yugoslavia at the end of the 1930s and in the early 1940s, it provides insight into a segment of life and creates the foundation for a possible interpretation of specific form of loyalty.

Keywords: patriotism, nationalism, Nazism, mobilization, Germans in Yugoslavia

Ključne riječi: patriotizam, nacionalizam, nacizam, mobilizacija, Nijemci u Jugoslaviji

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 46

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2014.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 46

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrтко Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb

Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Ivanka Cokol

Lektura

Jadranka Brnčić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*